

Світлана КУРАНОВА, канд. соц. ком., доц.
ORCID ID: 0000-0003-2474-1404
e-mail: s.kuranova@ukma.edu.ua
Національний університет "Києво-Могилянська академія",
Київ, Україна

Павло ЗЕРНЕЦЬКИЙ, канд. філол. наук, проф.
ORCID ID: 0000-0003-4952-0747
e-mail: p.zernetskyi@ukma.edu.ua
Національний університет "Києво-Могилянська академія",
Київ, Україна

СЕМАНТИЧНА КООРДИНАТА ПОЕМИ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА "НАЙМИЧКА"

Вступ. Семантична координата дискурс-портрета мовної особистості пов'язана зі змістовою інтерпретацією знака, співвідношенням знака і значення, це сукупність знань письменника про світ: вони відбиваються у відповідній системі понять, категорій тощо. Такі поняття, категорії пов'язані з відповідними референтами та особистісними смислами комунікантів. Моделювання семантичної координати дискурс-портрета мовної особистості відбувається двома шляхами: один із них передбачає дослідження семантико-рольових конфігурацій та їх послідовностей, другий – вивчення семантичних міжпропозитивних відношень. Основною одиницею аналізу є пропозиція як інваріантний зміст декількох логічно еквівалентних речень. Такого роду розвідки могли б стати новим ефективним інструментом лінгвістичного прочитання творів Тараса Шевченка.

Методи. Для дослідження поеми Тараса Шевченка "Наймичка" було використано такі методи: семантико-рольовий аналіз, що зосереджується на дослідженні наявних у тексті семантико-рольових конфігурацій (решіток) та їх послідовностей. Було досліджено 488 семантико-рольових конфігурацій.

Результати. Визначено частотність семантико-рольових конфігурацій, виявлено характер їх співвідношення з прототиповими решітками, зафіксовано випадки диверсифікації семантико-рольових структур, як-от: випущення, мінізацію, подвоєння, суміщення, розширення набору характеристик ролі, метафоризацію. З'ясовано,

що найбільш частотними є конфігурації з агенсами, патієнсами, локативами та бенефактивами; найтиповішими є двокомпонентні конфігурації, їхня кількість становить 42 % від наявних у тексті. Виявлено, що тексту поеми Тараса Шевченка "Наймичка" не властиві повторювані семантико-рольові конфігурації.

Висновки. *Було розкрито, що текстова модель поеми "Наймичка" є динамічною, насиченою подіями, дії майже не повторюються; мовлення персонажів є природним та реалістично відтвореним. Авторське мовлення схарактеризоване як оцінне, емотивне та "кінематографічне".*

Ключові слова: *дискурс, дискурс-аналіз, дискурс-портрет, текстова лінгвістика, семантичні ролі, пропозиція.*

Вступ

Дослідження текстів із лінгвістичного погляду передбачає застосування широкої палітри методів, методик та прийомів, та й самі різновиди аналізу значно різняться (наприклад, цілісний і частковий, з-поміж часткових – фонографічний, морфологійний, лексичний, синтаксичний тощо). Зосібна вивчають семантичні, прагматичні, структурні особливості художніх творів. Семантичний аналіз текстів і дискурсу загалом пов'язаний з отриманням даних про їхню інформаційну структуру. Такий тип розвідок застосовують у тому числі й для моделювання семантичної координати дискурс-портрета мовної особистості автора. Ця координата дає можливість досліднику вивчити спосіб розповіді, міркувань, ілюстрацію думки, передавання інформації, що обирає автор. Семантична координата дискурс-портрета мовної особистості є сукупністю знань письменника про світ: вони відбиваються у відповідній системі понять, категорій тощо. Такі поняття, категорії пов'язані з відповідними референтами та особистісними смислами комунікантів. Отже, семантична координата пов'язана зі змістовою інтерпретацією знака, співвідношенням знака і значення.

Питання семантичної організації дискурс-портрета мовної особистості є актуальним, проте недостатньо вивченим аспектом текстової лінгвістики та дискурс-аналізу. Сучасним дискурс-дослідженням досі бракує даних стосовно функціонування семантичної координати персональних дискурсів. Такого роду

розвідки могли б стати новим ефективним інструментом лінгвістичного прочитання творів Тараса Шевченка, оскільки ці підходи відкривають шляхи до розуміння глибинних текстових моделей поезій видатного українського автора.

Моделювання семантичної координати дискурс-портрета мовної особистості відбувається двома шляхами: один із них передбачає дослідження семантико-рольових конфігурацій та їх послідовностей, другий – вивчення семантичних міжпропозитивних відношень. Основною одиницею аналізу є пропозиція як інваріантний зміст декількох логічно еквівалентних речень. Семантико-рольова організація змісту дискурсу досліджується на двох рівнях – внутрішньопроепозитивному (на рівні менших за пропозицію одиниць – семантичних ролей та їх конфігурацій) та структурно-комбінаторному (ідеться про прогресії семантико-рольових конфігурацій в процесі розгортання тексту).

Метою нашої статті є висвітлення результатів дослідження семантико-рольової організації поезій Тараса Шевченка. Мета роботи визначила наступне коло **завдань**:

- 1) на матеріалі поеми "Наймичка" виокремити пріоритетні типи семантико-рольових конфігурацій та їхніх послідовностей;
- 2) вивчити співвідношення досліджуваних семантико-рольових конфігурацій з прототиповими;
- 3) дослідити динаміку семантико-рольової організації зазначеного тексту;
- 4) отримати нові дані стосовно моделей текстових світів та референтних ситуацій в поемі "Наймичка".

Огляд літератури. Загальнотеоретичні питання семантики дискурсу висвітлювалися в роботах Т. ван Дейка (Dijk, 1997), (Dijk, 2006), (Dijk, 2019a), (Dijk, 2019b), (Dijk, 2023), А. Фетцер (Fetzer, 2018), (Fetzer, 2020), (Fetzer & Witczak-Plisiecka, 2021), (Fetzer, 2022), (Fetzer, 2023), класифікація семантичних міжпропозитивних відношень з перспективою подальшого опису способів розгортання тексту та структурування семантичних текстових моделей була представлена П. Зернецьким (Зернецький, 1992, с. 59 – 97), питання формування семантичної координати (на міжпропозитивному та внутрішньопроепозитивному рівнях) висвітлювалися в роботі С. Куранової (Куранова, 2020).

Системне уявлення про семантичні ролі було пов'язане зі створенням граматики відмінків Ч. Філмора (Филмор, 1981a), (Филмор, 1981b) та окреслене у 60–70 роки ХХ ст. Семантичні ролі досліджувалися також у працях Дж. Андерсена (Anderson, 1977), Г. Почепцова (Почепцов, 2013). Важливою з-поміж інших розвідок стала когнітивна модель текстового світу, розроблена Р. де Бограндом (Beaugrande, 1980); її метою був опис змістового ядра окремого тексту. У цій моделі було визначено універсальні для різних мов предикати та семантичні ролі як семіологічні конфігурації типів речень. П. Зернецьким було запропоновано типологію понять та відношень між ними, результатом застосування якої стає уявлення про частину значень тексту, з якої носій мови може здобути залишковий зміст (Зернецький, 1992, с. 54). Усі названі вище дослідження об'єднує ідея про те, що основа речень, які співвідносяться в семантичному плані та репрезентують різні ракурси однієї ситуації, – це інваріантна семантична конфігурація. Одиниці глибинної структури (агенс, об'єкт, дія, інструмент, локатив тощо) та відмінкова грамика загалом можуть бути моделлю для контрастивного аналізу.

Донині дискусійним залишається питання стосовно кількості семантичних ролей та набору їх характеристик. Деякі семантичні ролі окреслені доволі чітко, наприклад, агенс, номінатив, патієнс, бенефактив, фактитив, локатив, інструмент. Відома також класифікація семантичних ролей відповідно до принципу поділу ситуацій на статичні (явища, факти) та динамічні (процеси). У статичній ситуації використовують такий набір ролей: частина, ознака, ознака ознаки, кількість, буття, стан, міра, ціле, простір і т.ін. У цій статті поділяємо підхід Г. Почепцова та покликаємося на докладно розроблену ним характеристику та класифікацію семантичних ролей (Почепцов, 2013, с. 394–409). До базового переліку, що використовується у вітчизняному мовознавстві, додаємо такі актанти, як експерієнцер, контрагент, бенефактив та транслатив.

Агенс – це семантична роль, що позначає ініціатора ситуації, яку він контролює; він є безпосереднім виконавцем дій. У реченні агенс виконує функцію підмета або додатка. Наприклад:

*Ввійшла в хату. Катерина
Її ноги умила*

(Шевченко, 1982, с. 257).

У наведеному прикладі власне ім'я **Катерина** вжито на позначення активного учасника ситуації, це семантична роль агенса.

Номінатив є носієм процесуальної ознаки, дії, але вона є довільною. Відмінність між агентивним та номінативним підметом полягає в тому, що агентивний підмет сполучається тільки з присудком, що виражений дієсловом зі значенням дії. Якщо підмет сполучається з дієсловами не-дії, то він виконує семантичну роль "номінатив" (наприклад, суб'єкта чуттєвого сприйняття, місця, стимулу). Наприклад:

*Хто в нас буде мати?
Не дожила моя **Настя!**..*

(Шевченко, 1982, с. 254).

В цьому фрагменті власне ім'я **Настя** виконує семантичну роль номінатив, воно сполучається з дієсловом, що є носієм довільної процесуальної ознаки.

Роль інструмент пов'язана з об'єктом, за допомогою якого здійснюється дія (знаряддя дії); як правило, він позначає неістоту, проте в художніх текстах ця роль може відзначатися розширенням набору характеристик. Інструмент може виконувати функцію підмета або додатка. Наприклад:

*Так воно не знає,
Чого наймичка **сльозами**
Його умиває*

(Шевченко, 1982, с. 252).

У наведеному прикладі іменник **сльозами** виконує роль інструмент, оскільки позначає засіб дії (знаряддя дії; того, хто запрягає коней). У поемі "Наймичка" Тараса Шевченко роль інструмент не є частотною.

На позначення сили або середовища, що чинить спротив, або проти якої здійснюють певні дії, виокремлюють роль контрагент; контрагент може бути визначений як агенс у комунікативній периферії.

Експерієнцер – одержувач інформації при дієсловах сприйняття або носій мимовільного почуття. Конфігурації з експерієнцерами властиві художнім поетичним творам. Наприклад:

*В такім раї чого б, бачся,
Старим сумувати*

(Шевченко, 1982, с. 249).

Іменник старі в цьому випадку містить роль експерієнцер.

Стимул – це джерело інформації при дієсловах сприйняття або джерело неусвідомленого переживання. Наприклад:

*Дивились, молились
Старі мої. А **сердешне**
Неначе благає:
Випручало рученята
Й до їх простягає
Манюсінькі...*

(Шевченко, 1982, с. 250).

У цьому фрагменті представлено семантико-рольову конфігурацію {благає_стимул}.

Патієнс – це роль учасника ситуації, яку він не контролює і не створює. Патієнс не може бути джерелом причиною дії, це типова роль пасивного учасника ситуації. У реченні патієнс найчастіше виконує функцію додатка. Наприклад:

*Росте **Марко**. Старі мої
Не знають, де діти,
Де посадить, де положить
І що з **ним** робити*

(Шевченко, 1982, с. 251).

У наведеному фрагменті наявні дві семантико-рольові конфігурації з патієнсами: {росте_патієнс}, {робити_патієнс}.

Фактитив – семантична роль, що визначає результат дії; іноді для позначення цю семантичну роль називають "результат". Наприклад:

*Прийшла в Київ – не спочила,
У міщанки стала,*

*Найнялася носить воду,
Бо грошей не стало
На молебствіє Варварі.
Носила-косила,
Кін із вісім заробила...*

(Шевченко, 1982, с. 255).

У цьому уривку спостерігаємо дві семантико-рольові конфігурації з фактитивами: {не стало_фактитив}, {заробила_фактитив}.

Семантична роль локатив визначає просторові та часові значення; локативи можуть бути різні підвидів: зазначати вихідний, транзитний або кінцевий пункти, місцезнаходження, часову контекстуалізацію тощо. Наприклад:

*Піду помолюся
Усім святим у Києві,
Та й знову вернуся
В вашу хату, як приймете*

(Шевченко, 1982, с. 255).

У наведеному прикладі наявні дві семантико-рольові конфігурації з локативами: {помолюся_локатив}, {вернуся_локатив}.

На позначення учасника ситуації, який має від її здійснення користь чи шкоду, виокремлюють семантичну роль бенефактив (вживають також інші назви – реципієнт та мелефактив). При дієсловах мовлення використовується семантична роль адресат, яку можна вважати підтипом ролі бенефактив. Наведемо приклад:

*"Ой тумане, тумане, –
Мій латаний талане!
Чому мене не сховаєш
Отут серед лану?
Чому мене не задавиш,
У землю не вдавиш?..."*

(Шевченко, 1982, с. 247).

У наведеному прикладі займенник *мене* виконує роль бенефактива, а звертання (*тумане, тумане*) – адресата.

Практичні дослідження свідчать, що особливе місце в текстах посідають речення зі структурною схемою N be N. Такі речення належать до категорії "Сутність", їхній предикат можна

описати словами "те саме, що", "дорівнює". Хоча донині не існує єдиного погляду щодо назви семантико-рольових конфігурацій таких речень, ми, услід за Ч. Філмором пропонуємо вживати назву есив, або транслатив (Филлмор 1981a, с. 488). У цій статті для опису відповідних семантико-рольових конфігурацій застосовуємо назву транслатив. Наведемо приклад:

*"Прости мене! Я каралась
Весь вік в чужій хаті...
Прости мене, мій синочку!
Я... я твоя мати"*

(Шевченко, 1982, с. 260).

У наведеному прикладі наявна семантико-рольова конфігурація з транслативами: {транслатив_е_транслатив}.

Методологічні основи семантико-рольового опису семантичної координати дискурс-портрета мовної особистості було закладено в статті "Семантична координата моделювання дискурс-портрета мовної особистості" (Куранова, 2020), де на прикладі публіцистичних текстів О. Забужко та Ю. Андруховича було вперше уведено поняття диверсифікації семантико-рольових конфігурацій та досліджено відхилення семантико-рольових конфігурацій від прототипових. Завданням дослідника є фіксація семантичних ролей та їх конфігурацій, визначення їхньої частотності та послідовності вживання. Отже, йдеться про динаміку розгортання дискурсу – себто вивчення прогресій конфігурацій семантичних ролей. Поняття "прототип" щодо семантико-рольового аналізу вживається стосовно найчастотніших конфігурацій та набору характеристик відповідних ролей. Зокрема, послуговуючись підходом Дж. Лакоффа (Лакофф, 1981, 358), визначаємо семантико-рольові конфігурації з агенсами як прототипові. Також можна виокремити протороль, що містить відповідний набір ознак (наприклад, агенса, пацієнса тощо). Якщо під впливом контексту ті чи ті якості не реалізуються, семантична роль характеризується як така, що розташована далі від прототипу. У цьому випадку дослідники мають брати до уваги вияви часткової подібності, або часткової відповідності

базовим якість моделі, та спиратися на принципи теорії гештальтів, викладені Дж. Лакоффом (Лакофф, 1981).

Практичні розвідки семантико-рольової структури текстів показали, що в динаміці текстової організації можна виокремити два аспекти: 1) послідовність семантико-рольових конфігурацій (ізоморфність повторюваних структур, їх дзеркальне розташування тощо), 2) диверсифікацію семантико-рольових конфігурацій. Ізоморфними називаємо повторювані семантико-рольові конфігурації, що послідовно йдуть одна за одною в тексті. З-поміж них можливі випадки дзеркального ізоморфізму: в наступній семантико-рольовій конфігурації повторюється структура попередньої із дзеркальним порядком розташування семантичних ролей. Диверсифікація семантико-рольових конфігурацій пов'язана із впливом контекстних чинників та може бути реалізована наступними способами: мінізацією, розширенням набору характеристик ролей, метафоризацією, компресією, подвоєнням ролі та випущенням.

Явище мінізації було виокремлено та описано в роботах Г. Почепцова: "Враховуючи те, що багаторазове вживання однієї ролі в межах речення є неможливим, можна дійти висновку, що семантична структура речення в рольовому аспекті, що розглядається глобально, з урахуванням усіх релевантних семантичних компонентів, є єдністю первинних (максі-)ролей та вторинних (міні-)ролей. Перші втілюються в іменних групах у якості їх змінної мовленнєвої характеристики, а другі – у дієсловах як їх постійна лексико-семантична риса, що зумовлена мовою" (Почепцов, 2013, с. 403–404). Наведемо приклад:

*А внучка в юнку одяглась
У Катрину і ніби йшла
До діда в гості*

(Шевченко, 1982, с. 256).

Дієслово *одяглась* містить вторинну міні-роль пацієнс: *одягла себе*, {одягла_пацієнс}.

Розширення набору характеристик семантичних ролей виявляється у додаванні певних ознак до усталеного переліку. Наприклад, коли семантична роль агенс, окрім істот, позначає

й неістоти. Часто розширення набору характеристик ролі веде до її метафоризації, коли вживання певної ролі пов'язане з образною подібністю. Наведемо приклади:

*Аж ось молода, білолиця
Прийшла молодиця
На той хутір благодатний
У найми проситься*

(Шевченко, 1982, с. 251).

У цьому випадку іменник у *найми* виконує роль інструмент, якій властиве позначення неістоти (об'єкта, за допомогою якого здійснюється дія). Отже, спостерігаємо розширення набору характеристик ролі, оскільки в тексті йдеться про молодицю, що проситься в найми.

Розглянемо ще один приклад:

*Чи то давнє яке лихо
Прокинулось в хаті?*

(Шевченко, 1982, с. 249).

Іменник *лихо* тут виконує роль агенс, яка має позначати істоту, отже, спостерігаємо розширення набору характеристик ролі та метафоризацію, образне переосмислення.

Рольова компресія може виявлятися у випадку позначення одним словом двох ролей, наприклад, експерієнцера та бенефактива. Наприклад:

*Дивились, молились
Старі мої*

(Шевченко, 1982, с. 250).

Словосполучення *старі мої* у конфігурації з дієсловом *дивились* виконує роль експерієнцера, а з дієсловом *молились* – агенса.

У випадку, коли один актант належить до двох конфігурацій, спостерігаємо суміщення ролі. Наприклад:

*Не пила й не їла
Стара Ганна*

(Шевченко, 1982, с. 257).

Словосполучення стара Ганна виконує семантичну роль агенса та належить до двох семантико-рольових конфігурацій: 1) *не пила стара Ганна* {не пила_агенс}, 2) *не їла стара Ганна* {не їла_агенс}

Випущення пов'язане з відсутністю в семантико-рольовій конфігурації дієслівного чи іменного компонентів. Внаслідок випущення іменного компоненту семантико-рольова конфігурація скорочується, випущення дієслівного компонента не призводить до скорочення відповідної конфігурації. Наприклад:

*Прокинувся... до матері –
А мати вже спала*

(Шевченко, 1982, с. 260).

У наведеному прикладі спостерігаємо випущення іменного компонента у конфігурації *прокинувся*: {прокинувся_натієне (випущення)}. Також у прикладі наявне випущення дієслівного компонента у конфігурації *до матері*: {кинувся (випущення)_локатив}.

Таким чином, вивчення семантико-рольових конфігурацій, наявних у текстах, дає можливість глибше зрозуміти мовну особистість автора, її тезаурус, пріоритетний тип наративу. Саме семантико-рольові конфігурації визначають "семантичний задум" мовця (модель праобразу висловлень), а послідовності їх вживання та частотність – глибинні структури текстових моделей. Цей підхід відкриває шлях до побудови семантичної координати дискурсу-портрета мовної особистості та дозволяє отримати дані стосовно знань мовця про світ.

Методи

Для дослідження розвитку дискурсу за семантичною координатою може бути застосовано семантико-рольовий аналіз та аналіз семантичних відношень між пропозиціями. В цій роботі було застосовано методика семантико-рольового аналізу, що зосереджується на дослідженні наявних у тексті семантико-рольових конфігурацій (решіток) та їх послідовностей. Такий процес складається з декількох кроків:

1. Визначення семантико-рольових конфігурацій досліджуваних текстів;

2. Визначення частотності вживання відповідних семантико-рольових конфігурацій, кількості компонентів (два, три чи більше);

3. Окреслення співвідношення досліджуваних семантико-рольових конфігурацій з прототиповими, фіксація типів відхилень від прототипу;

4. Дослідження динаміки семантико-рольової організації тексту:

а) послідовність семантико-рольових конфігурацій;

б) диверсифікація семантико-рольових конфігурацій (розширення набору характеристик ролі, мінізація, компресія, подвоєння ролі, метафоризація, випущення);

5. Отримання даних щодо моделей праобразів висловлень (семантичних задумів) та глибинних структур текстових моделей.

6. Отримання даних стосовно пріоритетних для мовної особистості автора когнітивних складових (як-от час простір, антропоцентричність тощо).

Дані отримано шляхом семантико-рольового аналізу поеми Тараса Шевченка "Наймичка".

Результати

У поемі "Наймичка" виокремлено 488 семантико-рольових конфігурацій, серед яких 207 є двокомпонентними, які складаються з дієслова та однієї семантичної ролі. Наведемо приклад двокомпонентних та трикомпонентних семантико-рольових конфігурацій:

Хто заплаче, поховає?

Хто душу спом'яне?

(Шевченко, 1982, с. 249).

{заплаче_бенефактив}, {поховає_агент}, {спом'яне_агент_патієнс}

У наведеному уривку є дві двокомпонентні (одна повна й одна диверсифікована) та одна трикомпонентна семантико-рольова конфігурація.

Отже, наявність майже 42 % відсотків двокомпонентних семантико-рольових конфігурацій свідчить про акціональність стилю Тараса Шевченка.

Серед багатоконпонентних конфігурацій більшість складають трикомпонентні, втім, зафіксовано й конфігурації з вісьмома компонентами. Наприклад:

*Після пречистої в неділю,
Та після першої, Трохим
Старий сидів в сорочці білій,
В брилі на призьбі*

(Шевченко, 1982, с. 256).

Цей уривок містить таку конфігурацію: {сидів_локатив_локатив_локатив_агенс_патієнс_патієнс_локатив}. Спостерігаємо насиченість конфігурації локативами, що створює враження реалістичності, невимушеності розповіді, автор немов пропонує читачам збоку подивитися на ситуацію.

Найбільшою серед багатоконпонентних є конфігурація, що містить 23 семантичні ролі:

*Везе Марко Катерині
Сукна дорогого,
А батькові шитий пояс
Шовку червоного,
А наймиці на очіпок
Парчі золотої
І червону добру хустку
З білою габою.
А діточкам черевички,
Фіг та винограду,
А всім вкупі – червоного
Вина з Цареграду
Відер з троє у барилі,
І кав'яру з Дону –
Всього везе, та не знає,
Що діється дома*

(Шевченко, 1982, с. 259).

У цьому фрагменті дієслово *везе* утворює наступну семантико-рольову конфігурацію:

{везе_агенс_бенефактив_патієнс_бенефактив_патієнс_результат_бенефактив_патієнс_результат_патієнс_патієнс_бенефактив_патієнс_патієнс_патієнс_бенефактив_патієнс_локатив_патієнс_локатив_патієнс_локатив}.

У такий спосіб увагу зосереджено не на дії, а переважно на переліку осіб, що отримують подарунки, та самих подарунках.

З'ясовано, що найпоширенішими в тексті поеми є семантико-рольові конфігурації з агенсами (117), локативами (104), патіенсами (84) та бенефактивами (60). Таким чином, фіксуємо домінування прототипових семантико-рольових конфігурацій (тих, що містять агенси). Тарас Шевченко використовує текстові моделі, складовими яких є активний учасник ситуації, об'єкт дії та учасник, що має користь чи шкоду від ситуації. У таких моделях автор є наратором, він веде розповідь, дає оцінку подій та персонажів. Семантична роль локатив у поемі переважно пов'язана із позначенням місця дії (*Дунай, Київ, Цареград, хутір, хата, рай* тощо), часу (*в неділю, після пречистої, літом* і т.ін.), а також із відносною часовою та просторовою контекстуалізацією (*коло дитини, серед ночі, чимало літ перевернулось*). Зафіксовано й випадки метафоризації локативів, наприклад:

*Сховалося у серці лихо
Як звір у темнім гаї*

(Шевченко, 1982, с. 249).

У цьому прикладі іменником *серце* позначено метафорично переосмислену семантичну роль локатив.

Менш частотними, проте важливими в смисловому плані є конфігурації з транслативами: вони вживаються в конструкціях із прямим та непрямым мовленням. Їхню функцію вбачаємо в "підказках" читачеві та підкресленні значущості особи, явища тощо. Зокрема, такі конфігурації зустрічаємо у прямому мовленні Трохима, який радіє знайденій дитині:

*От і талан, от і доля,
І не одинокі!*

(Шевченко, 1982, с. 250).

Функцію "підказки", натяку виконують транслативні конфігурації в наведених нижче фрагментах:

*...Та ще ось що:
Хто в нас буде мати?*

(Шевченко, 1982, с. 254);

*...Благав старий,
А Марко аж плавав,
Щоб була вона за матір*

(Шевченко, 1982, с. 254).

Семантико-рольові конфігурації з транслативами містяться й наприкінці поеми, коли Ганна зізнається Маркові, що є його матір'ю:

*"Я не Ганна, не наймичка.
Я..." –
Та й оніміла*

(Шевченко, 1982, с. 260).

Такі конфігурації є опорними віхами тексту та забезпечують його глобальну зв'язність.

Дані дослідження динаміки текстового розгортання свідчать, що повторювані (ізоморфні) семантико-рольові конфігурації не є типовими для поеми "Наймичка", вони спостерігаються переважно в прямому мовленні для передавання переживань персонажів. Наприклад:

*Не я тебе хреститиму
На лиху годину.
Чужі люди хреститимуть,
Я не буду знати,
Як і зовуть*

(Шевченко, 1982, с. 247).

У наведеному прикладі спостерігаємо повторення семантико-рольової конфігурації зі звуженням набору компонентів: {хреститиму_агенс_патієнс_локатив} / {хреститимуть_агенс_патієнс}.

Зафіксовано також повторення семантико-рольових конфігурацій з транслативами в конструкціях із прямим та непрямим мовленням персонажів, які нами вже було розглянуто вище.

Аналіз тексту дозволив виділити диверсифіковані семантико-рольові конфігурації. Зокрема, спостерігаємо два типи решіток із випущенням: 1) дієслівного компонента та 2) семантичної ролі.

Випущення дієслівного компонента трапляється переважно при повторенні, уточненні інформації, у конструкціях із прямим

мовленням, семантико-рольових конфігураціях із транслативами та конфігураціях із адресатом (підвидом ролі бенефактив):

*Удвох собі на хуторі жили,
Як діточок двоє, –
Усюди обоє*

(Шевченко, 1982, с. 248).

У цьому прикладі спостерігаємо випущення дієслівного компонента *були*.

Наведемо ще один приклад:

*Всього надбали.
Та діточок у їх бігма,
А смерть з косою за плечима*

(Шевченко, 1982, с. 248).

Фіксуємо наступну конфігурацію з випущенням дієслівного компонента: {~~єсть~~ патієнс_локатив}.

Наведемо приклад випущення дієслівного компонента в конфігурації з адресатом:

*"А що ж, – каже, – возьмім, **Насте**".
"Возьмімо, **Трохиме**..."*

(Шевченко, 1982, с. 251).

У цьому випадку випущено дієслівний компонент у звертанні.

Конфігурації з випущенням дієслівного компонента утворюють наближений до розмовного тип наративу, який характеризуємо як описово-оцінний.

Випущення семантичної ролі є іще одним типом диверсифікованих семантико-рольових конфігурацій і характерні для мовлення персонажів. Наприклад:

*"Чи чуєш ти, Катерино?
Біжи зустрічати!
Уже **прийшов!** **Біжи** швидче!
Швидче **веди** в хату!..
Слава тобі, Христе-боже!
Насилу **діждала!**"*

(Шевченко, 1982, с. 259).

У цьому фрагменті фіксуємо випущення семантичних ролей агенса, пацієнс та бенефактив: {біжи зустрічати_патієне_патієне} {прийшов_агене} {веди_патієне_патієне} {діждала_бенефактив}.

Такі семантико-рольові конфігурації допомагають точно передати особливості розмовного мовлення, емоції персонажів та роблять розповідь невимушеною, легкою для сприйняття та до певної міри "кінематографічною".

Серед диверсифікованих семантико-рольових конфігурацій знайдено випадки мінізації. Наприклад:

*Перед самим перелазом
Дитина сповита –
Та їй не туго, їй новенькою
Свитиною вкрита;
Бо то мати **сповивала** –
І літом укрила
Останньою світиною!..*

(Шевченко, 1982, с. 250).

У цьому прикладі фіксуємо випадок мінізації у дієслові *сповивала* (повивала у свитку: {повивала_інструмент}). Вживання мінізованих семантико-рольових конфігурацій пов'язуємо із дією принципу економії.

У тексті поеми "Наймичка" знайдено випадки подвоєння ролі, коли один актант сполучається із двома дієсловами. Наприклад:

*Іде **Марко**, не журиться*

(Шевченко, 1982, с. 259).

У цьому випадку наявні дві семантико-рольові конфігурації, які на рівні поверхневої структури виражені сполученням дієслів *іти* та *журитися* з власним ім'ям *Марко* {іде_агенс} {не журиться_номінатив}.

Аналіз тексту дозволив виокремити ще один підвид диверсифікації – суміщення, коли одна семантична роль сполучається із двома дієсловами. Наприклад:

*Не тила їй не їла
Стара Ганна*

(Шевченко, 1982, с. 257).

У цьому випадку маємо дві семантико-рольові конфігурації, де один агенс (Ганна) сполучається з двома дієсловами.

Або:

Катерина коло неї

І днює й ночує

(Шевченко, 1982, с. 258).

У цьому прикладі агенс (Катерина) та локатив (коло неї) представлені у двох семантико-рольових конфігураціях із двома дієсловами: {днює_агенс локатив} {ночує_агенс локатив}.

Явище суміщення семантичних ролей пояснюємо акціональністю стилю Т. Г. Шевченка.

Дискусія і висновки

У дослідженні вивчалася семантико-рольова організація поеми Тараса Шевченка "Наймичка"; шляхом аналізу 488 наявних у тексті конфігурацій з'ясовано, що найчастішими є двокомпонентні агенсні конфігурації, що є найближчими до прототипових. Високу частотність продемонстрували й локативні, патієнсні та бенефактивні решітки. Неускладненість семантико-рольових конфігурацій подекуди змінюється багатоконпонентними решітками, де увага переноситься з дії на її актанти. Таким чином, в цій поемі Тарасом Шевченком обрано динаміко-акціональну текстову стратегію, за допомогою якої автор розповідає про події та їх учасників, місце, час дії та оцінює їх.

Визначено особливу роль конфігурацій із транслативами, які вважаємо засобом формування когеренції (сміслової зв'язності) тексту та апеляцією до читачів.

З погляду семантико-рольової організації та її динаміки текст поеми "Наймичка" можна охарактеризувати як неізоморфний, оскільки повторення конфігурацій властиве здебільшого конструкціям із мовленням персонажів та актуалізує емотивну складову розповіді. Отже, розповідь є насиченою діями, кожна з яких є унікальною.

Дослідження показало наявність таких диверсифікованих конфігурацій: 1) решітки із випущенням дієслівних компонентів та семантичних ролей, 2) мінізовані конфігурації, 3) розширення набору характеристик ролей, 4) їх метафоризацію, 5) подвоєння ролі, 6) суміщення ролі. Явище суміщення ролі в інших

досліджуваних нами текстах не виділялося, вважаємо його унікальною особливістю семантики творів Тараса Шевченка.

Таким чином, текстова модель поеми "Наймичка" є динамічною, насиченою подіями, дії майже не повторюються; поет вельми точно відтворює мовлення персонажів. Щодо авторського мовлення зауважимо його оцінність, емотивність та певну "кінематографічність" викладення.

Перспективою подальшого дослідження буде поглиблене вивчення семантичної координати творів Тараса Шевченка, як на внутрішньопроезитивному, так і на міжпроезитивному рівнях.

Внесок авторів: Світлана Куранова – концептуалізація, методологія, валідація даних емпіричне дослідження; Павло Зернецький – аналіз джерел, підготування огляду літератури або теоретичних засад дослідження.

Список використаних джерел

Зернецький, П. В. (1992). *Речевое общение на английском языке (Коммуникативно-функциональный анализ дискурса)*. Либідь.

Куранова, С. І. (2020). Семантична координата моделювання дискурс-портрета мовної особистості. *Мовознавство*, 2, 59–74. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-311-2020-2-004>

Дж. Лакофф (1981). Лингвистические гештальты. *Новое в зарубежной лингвистике*, X, 350–368.

Почепцов, Г. Г. (2013). *Избранные труды по лингвистике*. Нова Книга.

Филлмор, Ч. (1981). Дело о падеже. *Новое в зарубежной лингвистике*, X, 369–495.

Филлмор, Ч. (1981). Дело о падеже открывается вновь. *Новое в зарубежной лингвистике*. X, 496–530.

Шевченко, Т. Г. (1982). *Кобзар*. Дніпро.

Anderson, J. (1977). *On case grammar: prolegomena to a theory of grammatical relations*. Humanities Press.

Beaugrande, R. de (1980). *Text, discourse, and process: Toward a multidisciplinary science of text*. Longman.

Dijk, T. A. van. (1997). The study of discourse. *Discourse as structure and process*. London, 1, 1–34.

Dijk, T. A. van. (2006). Discourse, context and cognition. *Discourse studies*. London, 8 (1), 159–177.

Dijk, T. A. van. (2019a). *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. (2nd digital ed.). Lawrence Erlbaum Associates. <https://doi.org/10.4324/9780429025532>

Dijk, T. A., van. (2019b). *Recalling and Summarizing Complex Discourse*. (2nd digital ed.). De Gruyter <https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=ZnqVDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA49&dq=T.van+Dijk&ots=GcbPE8nqZQ&sig=p>

JTImX9a5TpWgExribdGr1bl_wc&redir_esc=y#v=onepage&q=T.van%20Dijk&f=f
also. <https://doi.org/10.1515/9783110837537-004>

Dijk, T. A. van. (2023). Analyzing frame analysis: A critical review of framing studies in social movement research, *Discourse Studies*, 25, (2), 153–178. <https://doi.org/10.1177/14614456231155080>

Fetzer, A. (2018). Discourse analysis. *Methods in Pragmatics*, 395–424. <https://doi.org/10.1515/9783110424928-016>

Fetzer, A. (2020). "And I quote": forms and functions of quotations in Prime Minister's questions. *Journal of Pragmatics*, 157, 89–100. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.05.004>

Fetzer, A. & Witzak-Plisiecka, I. (2021). Argumentative, political and legal discourse. In Michael Haugh, Dániel Z. Kádár, & Marina Terkourafi (Eds.), *The Cambridge Handbook of Sociopragmatics*, 520–543. <https://doi.org/10.1017/9781108954105.027>

Fetzer, A. (2022). Doing things with discourse in the mediated political arena: participation and pluralism of discursive action. *Pragmatics and Society*, 13(5), 769–792. <https://doi.org/10.1075/ps.21025.fet>

Fetzer, Anita (2023). Context: theoretical analysis and its implications for political discourse analysis. *Handbook of political discourse*, 164–179. <https://doi.org/10.4337/9781800373570.00020>

References

Anderson, J. (1977). *On case grammar: prolegomena to a theory of grammatical relations*. Humanities Press.

Beaugrande, R. de (1980). *Text, discourse, and process: Toward a multidisciplinary science of text*. Longman.

Dijk, T. A. van. (1997). The study of discourse. *Discourse as structure and process*. London, 1, 1–34.

Dijk, T. A. van. (2006). Discourse, context and cognition. *Discourse studies*. London, 8 (1), 159–177.

Dijk, T. A. van. (2019a). *Macrostructures. An Interdisciplinary Study of Global Structures in Discourse, Interaction, and Cognition*. (2nd digital ed.). Lawrence Erlbaum Associates. <https://doi.org/10.4324/9780429025532>

Dijk, T. A., van. (2019b). *Recalling and Summarizing Complex Discourse*. (2nd digital ed.). De Gruyter https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=ZnqVDwAAQBAJ&oi=fnd&pg=PA49&dq=T.van+Dijk&ots=GcbPE8nqZQ&sig=pJTImX9a5TpWgExribdGr1bl_wc&redir_esc=y#v=onepage&q=T.van%20Dijk&f=f also. <https://doi.org/10.1515/9783110837537-004>

Dijk, T. A. van. (2023). Analyzing frame analysis: A critical review of framing studies in social movement research, *Discourse Studies*, 25, (2), 153–178. <https://doi.org/10.1177/14614456231155080>

Fetzer, A. (2018). Discourse analysis. *Methods in Pragmatics*, 395–424. <https://doi.org/10.1515/9783110424928-016>

Fetzer, A. (2020). "And I quote": forms and functions of quotations in Prime Minister's questions. *Journal of Pragmatics*, 157, 89–100. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2019.05.004>

Fetzer, A. & Witczak-Plisiecka, I. (2021). Argumentative, political and legal discourse. In Michael Haugh, Dániel Z. Kádár, & Marina Terkourafi (Eds.), *The Cambridge Handbook of Sociopragmatics*, 520 – 543. <https://doi.org/10.1017/9781108954105.027>

Fetzer, A. (2022). Doing things with discourse in the mediated political arena: participation and pluralism of discursive action. *Pragmatics and Society*, 13(5), 769–792. <https://doi.org/10.1075/ps.21025.fet>

Fetzer, Anita (2023). Context: theoretical analysis and its implications for political discourse analysis. *Handbook of political discourse*, 164–179. <https://doi.org/10.4337/9781800373570.00020>

Zernetskyi, P. V. (1992). Speech communication in English (Communicative and functional analysis of discourse). Lybid.

Kuranova, S. I. (2020). Semantic coordinate of modeling the discourse-portrait of movable peculiarity. *Movoznavstvo*, 2, 59–74. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-311-2020-2-004> [in Ukrainian].

Dzh. Lakoff (1981). Linguistic Gestalts. *New in Foreign Linguistics*. Kh, 350–368 [in Russian].

Pocheptsov, H. H. (2013). Selected Works on Linguistics. Nova Knyha [in Russian].

Fyllmor, Ch. (1981). The Case Case. *New in Foreign Linguistics*, 369–495 [in Russian].

Fyllmor, Ch. (1981). The Case Case. *New in Foreign Linguistics*. 496–530 [in Russian].

Shevchenko, T. H. (1982). Kobzar. Dnipro [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 21.04.24

Прорецензовано / Revised: 10.09.24

Схвалено до друку / Accepted: 15.10.24

Svitlana KURANOVA, PhD (Soc. Com.), Asoc. Prof.

ORCID ID: 0000-0003-2474-1404

e-mail: s.kuranova@ukma.edu.ua

National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine

Pavlo ZERNETSKYI, PhD (Philol.)

ORCID ID: 0000-0003-4952-0747

e-mail: p.zernetskyi@ukma.edu.ua

National University of Kyiv-Mohyla Academy, Kyiv, Ukraine

SEMANTIC COORDINATE OF TARAS SHEVCHENKO'S POEM "NAIMYCHKA"

Background. *The semantic coordinate of the discourse-portrait of the linguistic personality is related to the meaningful interpretation of the sign, the relationship between the sign and the meaning, it is the totality of the writer's knowledge about the world: they are reflected in the corresponding system of concepts, categories, etc. Such concepts and categories are related to the relevant referents and personal meanings of the communicators. Modeling of the semantic coordinate of the discourse-portrait of a linguistic personality takes place in two ways: one of them involves the study of semantic-role configurations and their*

sequences, the second – the study of semantic interpositional relations. The main unit of analysis is a proposition as the invariant content of several logically equivalent sentences. This kind of research could become a new effective tool for linguistic reading of Taras Shevchenko's works.

Methods. The following methods were used to study Taras Shevchenko's poem "Naymichka": semantic-role analysis, which focuses on the study of semantic-role configurations (lattices) and their sequences present in the text. 488 semantic-role configurations were investigated.

Results. The frequency of semantic-role configurations was determined, the nature of their relationship with prototypical lattices was revealed, cases of diversification of semantic-role structures were recorded, such as: omission, minimization, doubling, combination, expansion of the set of role characteristics, metaphorization. It was found that the most frequent are configurations with agents, patients, locatives and benefactives; the most typical are two-component configurations, their number is 42 % of those available in the text. It was found that Taras Shevchenko's text poem "Naymichka" is not characterized by repeated semantic-role configuration.

Conclusions. It was revealed that the textual model of the poem "Naymichka" is dynamic, full of events, the actions are almost never repeated; the speech of the characters is natural and realistically reproduced. The author's speech is characterized as evaluative, emotional and "cinematic".

Keywords: Discourse, discourse analysis, discourse portrait, text linguistics, semantic roles, proposition.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.